

Zvezdno nebo v mitih

•Za prijatelje zvezdnega neba in nebesne mitologije•

Ob kratki predstavitvi glavnih ozvezdij poskušam prav tako kratko in jedrnato, predvsem pa preprosto prikazati še mitološki sprehod po teh ozvezdijih med letom. Jasno nočno nebo, prekrito s številnimi zvezdami, radi primerjamo s temno žametno preprogo, posuto z raznobarvnimi lesketajočimi briljanti. Zvezdno nebo nam s svojo enkratno lepoto in veličastnostjo, pa tudi z zanimivimi zgodbami lahko pričara čudovite nočne prizore. Treba si je vzeti čas, da to nebesno krasoto zares doživimo in občudujemo, posebno še ob spremljavi kakšne zanimive zgodbe (legende, mita) o zvezdah in ozvezdijih. Tudi če ne poznamo nobene zvezde in nobene nebesne zgodbe, lahko uživamo in se imamo lepo ob vizualnem dotiku z zvezdnimi poljanami. Že pred davnimi časi so pozorni opazovalci zvezdnega neba združili najbolj opazne zvezde v določene skupine – ozvezdja. Različno so jih poimenovali in o njih napisali različne zgodbe. Včasih za isto ozvezdje tudi več zgodb. V obrisih ozvezdij so videli podobe mitičnih junakov, živali in drugih stvari. Človeška domišljija je na zvezdno nebo postavila številne osebe iz legend in mitov. Zvezdno nebo nad nami je zares odprta knjiga zgodb, le brati jih je treba.

V grških mitih so bili številni junaki za nagrado za svoja junaštva in dobro opravljena dela povzdignjeni kot ozvezdje na nebo. Večina imen ozvezdij je grškega izvora. Zato se bomo tu dotaknili le grške mitizacije zvezdnega neba. Tako na zvezdnem nebu najdemo junake, kot so Orion, Heraklej, Perzej, Dvojčka Kastor in Poluks in druge.

Tudi ženske so na nebu, kot Kasiopeja, Andromeda, Devica.

V najstarejšem opisu zvezdnega neba (Evdoks, 4. stol. pr.n.š.) so se posamezne zvezde imenovali še takole: Srce Leva, Oko Bika, Glava Zmaja, Prsa Kefeja, Kljun Laboda itn.

Taka poimenovanja zvezd so bila neopredeljena, saj so bile na Prsih Kefeja ali Pri nogah Kasiopeje ali Pri Srcu Škorpionja vidne še nekatere druge razmeroma svetle zvezde.

Johann Bayer (1572–1625)

Sčasoma pa so astronomi naredili red na zvezdnem nebu. V srednjem veku so arabski astronomi poimenovali večino svetlejših zvezd. Imena teh zvezd se nam včasih zdijo nerazumljiva ali tudi čudna. Nič nenavadnega, saj so arabska. Ko jih prevedemo, postanejo razumljivejša. V začetku 17. stoletja pa je nemški astronom Johann Bayer uvedel standartno označevanje zvezd v ozvezdijih. Najsvetlejša zvezda kakega ozvezdja se je označevala z začetno črko grškega alfabeta afa (α) in drugega sklona imena ozvezdja, druga po jakosti sija z drugo črko beta (β) in drugega sklona imena ozvezdja, tretja s tretjo črko gama (γ), četrta z delta (δ) itn. Ta način označevanja zvezd se je zaradi praktičnosti ohranil do danes.

Zgled: najsvetlejša zvezda v ozvezdju Velikega medveda je α Velikega medveda, druga po siju je β Velikega medveda, tretja je γ Velikega medveda itn. Severnica je na primer α Malega medveda.

Nadobzorniški ozvezdji Veliki medved in Mali medved; o njunem pravljичnem nastanku pripoveduje več različnih mitoloških zgodb.

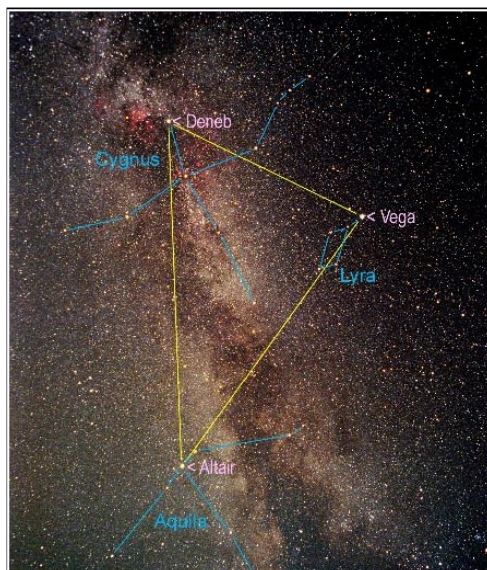
1. Jesensko zvezdno nebo

Jeseni na severozahodu v svetlobi večerne zarje lahko zasledimo Veliki voz, ki je del ozvezdja Veliki medved. Oje voza oziroma rep medveda (gl. sliko) kaže proti zahodu, in sicer v podaljšku ojesa proti zelo svetli zvezdi Arktur, glavni zvezdi ozvezdja Volar (α).

O Velikem medvedu in Volarju so stari Grki pripovedovali naslednji mit. Pred davnimi časi se je kralju Arkadije rodila hčer Kalisto. Postala je lepotica. Bila je najlepša v kraljevini. Po svoji lepoti se je lahko merila celo s prelepo boginjo Hero, ženo vrhovnega in vsemogočnega boga Zevza. Zevs je bil največji osvajalec ženskih src, tako boginj kot zemljank. Seveda ni spregledal lepote Kalisto. Zaljubil se je. Iz te ljubezni je Kalisto povila sina Arkada. Ljubosumna Hera pa tega ni mogla prenesti in je zemeljsko lepotico začarala v grdo medvedko. Ko se je mladi Arkad vračal z lova, je pred vrati svojega doma zagledal grdo divjo zver. Že je hotel ubiti medvedko, svojo začarano mater, ko je vmes posegel Zevs. Arkada je prijel za roko, svojo ljubico, lepotico Kalisto, pa ponesel na nebo in jo tam spremenil v prelepo ozvezdje Veliki medved. Tudi Arkad ni ostal na Zemlji. Z Zevsovo pomočjo se je tudi on preselil na nebo in tam kot Volar oziroma Arktur za vse večne čase varuje svojo mamo pred uničevalno Hero.

Tako, to je ena od verzij mitološkega nastanka teh dveh ozvezdij. So pa še druge.

Nad glavo sta vidni zelo svetli zvezdi. Svetlejša je Vega, glavna zvezda v ozvezdju Lira (α), manj svetla pa je Deneb, glavna zvezda ozvezdja Labod (α). Na pol poti med obzorjem in nadglaviščem na južni strani neba sije svetli Atair, glavna zvezda ozvezdja Orel (α). Vse tri zvezde Vega-Deneb-Atair sestavljajo tako imenovani poletno-jesenski nebesni trikotnik.

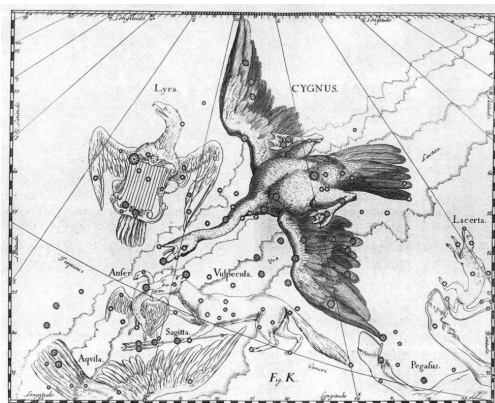

Poletno-jesenski nebesni trikotnik z vodilnimi zvezdami Vega v ozvezdju Lira, Denebom v Labodu in Atairjem v Orlu, najlepše viden poleti in jeseni. Po sredini trikotnika poteka zvezdna reka, imenovana Rimska ali tudi Mlečna cesta.

Imena vseh treh pravkar omenjenih ozvezdij so povezana s starogrškimi miti. Lira naj bi bila tisto najbolj čudovito godalo, na katerega je nekoč brenkal božanski Orfej. Glasba tega mitičnega glasbenika je bila tako lepa, da so jo kot začarani poslušali ljudje in živali pa tudi rastline in kamni. Njegova mila glasba je omehčala celo srce trdosrčnega Hada, da mu je iz podzemlja vrnil ljubljeno ženo Evridiko. A jo je potem, ko je pogledal nanjo, če mu sledi na poti v svetli gornji svet, za vedno izgubil.

Orel naj bi bil tisti orel, ki je na Zevsovo povelje več deset tisoč let klujuval jetra junaku Prometeju. To grozno kazen, polno mučne groze in nečloveškega trpljenja, mu je namenil Zevs zato, ker je Prometej nekoč zelo razžalil bogove na gori Olimp. Z vrha gore jim je namreč ukradel božanski ogenj in ga kot gorečo baklo v uporabo prinesel ljudem na Zemljo.

Labod pa naj bi predstavljal samega vseмогоčnega boga Zevsa, ki leti z vrha neba na Zemljo kot labod na enem od svojih številnih in vznemerljivih ljubezenskih pohodov.

Ozvezdji Lira in Labod, prikazani v Hevelijevem zvezdnem atlasu (1690).

Na vzhodnem delu neba je viden ogromen 'kvadrat', sestavljen iz srednje svetlih zvezd.

Oblikujeta ga ozvezdji Pegaz in delno Andromeda. Tri glavne zvezde Andromede in štiri svetle zvezde Pegaza oblikujejo podobo, ki spominja na ogromno zajemalko. To je največji nebesni voz (dosti večji od Velikega voza), čigar oje v tem času približno kaže

proti nadglavišču. Levo od ozvezdja Andromeda nizko nad severovzhodnim delom obzorja lahko razločimo zvezde v obliki stola (ležalnika). Tam je ozvezdje Perzej. Nekoliko višje in desno od Perzeja zasledimo v obliki črke W ozvezdje Kasiopeja. Skoraj v zenitu najdemo ozvezdje Kefej, ki ga omenjamo le zato, ker je povezano s Kasiopejo, Perzejem, Andromedo, Pegazom in Kitom v tej čudoviti starogrški zgodbi.

Nekoč, pred davnimi časi je v obmorski deželi Etiopiji vladal kralj Kefej. Njegova žena, kraljica Kasiopeja, je bila nekega dne zelo neprevidna. Pobahala se je, da je najlepša, celo lepša od morskih deklic – nereid. Te so bile v dno srca užaljene. Obiskale so boga morja Pozejdona in se mu potožile. Vladar morja je zarohnel. Tega ni prenesel. Pobesnel je nad Kasiopejino predrznostjo. Za kazen je zato na morsko obalo Etiopije poslal ogabno morsko pošast, strašnega Kita. Ta je pustošil vse v prek.

Da bi rešil svoje kraljestvo pred uničenjem, je Kefej po nasvetu preročišča moral pošasti žrtvovati svojo ljubljeno hčer Andromedo. Moral jo je prikovati na obrežno skanato pečino in jo tam pustiti čakati na milost in nemilost pošasti, da jo požre.

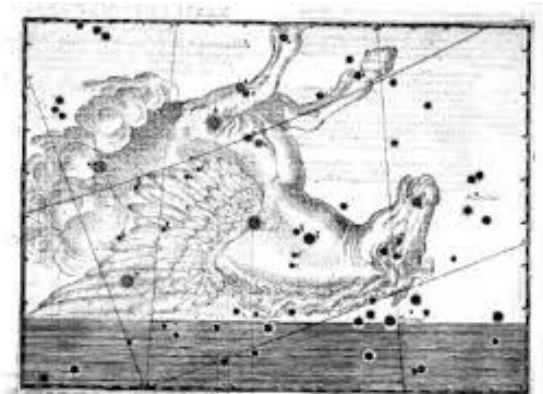
V tem času je na drugem koncu sveta junak Perzej ravno zaključeval svoje največje junaštvo. Prišel je na samotni otok, kjer so domovale Gorgone. To so bile grozne ženske, prave pošasti. Namesto las so jim iz glave mrgolele strupene kače. Pogled nanje je bil tako strašan, da je vsak, ki jih je pogledal, v hipu okamenel.

Perzej se je prikradel k njim, ko so ravno spale. Najbolj grozni in najnevarnejši od njih, imenovani Meduza, je odsekal glavo. V tem hipu je iz odsekanega Meduzinega telesa izletel snežno beli lahni krilati konj Pegaz. Perzej je hitro pograbil glavo Meduze, jo stlačil v vrečo, da ne okameni, takoj zajahal krilatca Pegaza in odletel z njim domov.

Ko je tako letel nad Etiopijo, je zagledal ob obali k skalnati pečini prikovano lepo princesko Andromedo in ogabnega Kita, ki pravkar leze iz morskih globin na obalo, da požre nedolžno žrtev.

Junak se je v hipu vrgel v smrtni boj s Kitom. Premagal ga je v trenutku, saj mu je pokazal Meduzino glavo, ki je Kita spremenila v povsem nenevarno morsko čer. Perzej je Andromedi snel okove in ljubljeno kraljevo hčer vrnil očetu. Kralj Kefej, ves ginjen od sreče, pa je nato dal Perzeju Andromedo za ženo.

Tako se srečno konča šele en del Perzejeve zgodbe, katere vse glavne osebe so stari Grki prenesli na nebo in jih tam častili in občudovali (gl.sliki spodaj).

Ozvezdje Pegaz ('kvadrat') v sredini Krilati konj Pegaz nebu; kje je 'kvadrat'?

Ozvezdje Kit leži pod ozvezdjema Pegaz in Andromedo, je drugorazredno ozvezdje, saj nima nobene značilne svetle zvezde (gl levo sliko zgoraj).

2. Zimsko zvezdno nebo

V zimskih večerih sta Vega in Deneb, ki sta jeseni nad glavo, vidna na severozahodnem delu neba, Atair pa je že pod obzorjem. Pegaz in Andromeda sta se pomaknila tudi na zahodno stran neba. Perzej je blizu nadglavišča, kjer leži tudi ozvezdje Voznik in v njem glavna zvezda bleščeča Kapela. Kasiopeja se spušča k obzorju, Veliki voz pa je z vsakim večerom vse više.

Visoko na jugu blešči rdečkasti Aldebaran, glavna zvezda v ozvezdju Bik (α). Malo desno in više ostro oko razloči skupinico šibko svetečih zvezd. Tej skupinici zvezd v ozvezdju Bik so stari Grki dali ime Plejade, mi pa ji pogosto rečemo tudi Gostosevci. (Poskusite preveriti vaš vid. Če v Plejadah vidite 5 do 6 zvezd, odlično vidite.)

Levo in niže od Aldebarana pa je vidno brez dvoma najlepše ozvezdje zimskega neba, to je Orion. V njem svetijo kar tri zvezde prve magnitude: Betelgeza (α), Rigel (β) in Belatriks (γ). Med njimi je vidna značilna veriga treh skoraj enako svetlih zvezd, tako imenovani Orionov pas (tudi Kosci, Rimščice).

Če preko zvezd Orionovega pasu potegnemo premico poševno navzdol v levo proti obzorju, v tej smeri naletimo na najsvetlejšo zvezdo zemeljskega nočnega neba – na svetlobleščeči Sirij, ki leži v ozvezdju Veliki pes (α). Sirij je nenavadno lepa mežikajoča oziroma migotajoča zvezda. V njeni oddani svetlobi se prelivajo vse mavrične barve, od safirne do rubinaste. Ne samo zaradi največjega sija med zvezdami in prelivanja barv tudi po lepoti to zvezdo po pravici lahko prištevamo med najlepše zvezde našega neba. Levo in više od Sirija je viden svetli Prokijon, glavna zvezda v ozvezdju Mali pes (α).

Nad Prokijonom leži ozvezdje Dvojčka, kjer svetita svetli glavni zvezdi Kastor (α) in Poluks (β). Nad vso to družino svetlih zimskih ozvezdij pa sije blizu nadglavišča zlatorumena Kapela, glavna zvezda ozvezdja Voznik (α).

Zimski zvezdni nebesni šestkotnik (Winter Hexagon) - od juga (South) do nadglavišča; sestavlja ga šest najsvetlejših zvezd zimskega nočnega neba: Sirij (Sirius – najsvetlejša zvezda vsega neba), Prokijon (Procyon), Poluks (Pollux), Kapela (Capella), Aldebaran in Rigel. Označen je tudi Orionov pas (Orion's Belt), po katerem na opisani način najdemo zvezdo Sirij.

Tudi imenovanje svetlih zimskih ozvezdij ima mitološki izvor. Orion je največji mitični lovec. Odlikoval se je z izredno lovsko spretnostjo, močjo, pogumom in tudi lepoto. Vanj so se noro zaljubljale boginje in zemljanke. Z gorjačo preganja divjega nebesnega Bika, ki se zdi zares zelo razjarjen. V njegovem krvavem očesu gori svetlordeč Aldebaran. Lovca seveda varujeta in sta mu povsem podložna njegova zvesta pomočnika pri lovu, Veliki in Mali pes. Za vedno zabeležena podoba tega dela zimskega neba pravzaprav prikazuje vso okrutnost trdega in neizprosnega boja človeka z živaljo. Nebesna dvojčka, Kastor in Poluks, sta bila po izročilu Zevsova sinova in lepotice Lede (podrobnosti izpustimo; gl. Zvezdni miti in legende). K njej je na ljubljenje priletel Zevs v obliki laboda, ko se je na Zemljo spustil s samega vrha poletnega neba. Zvezda Kapela (kapela v prevodu pomeni kozo, kozico) prikazuje tisto mitološko kozico Amaltejo, ki je nekoč hranila mladega Zevsa. V skupini zvezd, ki obkrožajo Kapelo, torej v ozvezdju Voznik, so stari Grki videli legendarnega izumitelja voza - voznika Erihtona. V starih zvezdnih kartah pravoznik Erihton - prednik vseh voznikov, drži v rokah kozico Amaltejo.

Največji kras zimskega zvezdnega neba pa je brez dvoma bleščeči Sirij v ozvezdju Veliki pes. V starem Rimu so čas poletnega oddiha, torej poletne počitnice, povezovali s prvim pojavljanjem Sirija v svetlobi jutranje zarje. Po tem času, ko je bilo mogoče to zvezdo določenega leta prvič zaslediti v žarkih vzhajajočega Sonca, je pri Rimljanih nastopila huda vročina (pasji dnevi). Prenehali so z vsakim delom. Rimljani so Sirij imenovali Pasja zvezda. V latinščini je to ime zvenelo kot kanikula, kar bi bilo nekako ljubkovalno psička ali psiček.

Ozvezdje Orion; poskusimo ugotoviti imena vseh sedem najsvetlejših zvezd v njem in z lovskim daljnogledom opazovati Orionovo meglico M 42.

3. Spomladansko zvezdno nebo

Če je zimsko zvezdno nebo najbolj bogato s svetlimi zvezdami, je spomladansko v primerjavi z njim pravo nasprotje. Spomladanske večere na južnem in jugovzhodnem delu neba krasijo le tri zvezde prve magnitude Arktur-Regul-Spika in malo zvezd druge magnitude.

Na zahodni polovici neba so vidna še zimska ozvezdja, ki se polagoma poslavljajo. Na jugu se razmeroma visoko nad obzorjem prikazuje svetla zvezda spomladanskega neba, modrobeli Regul, glavna zvezda ozvezdja Lev (α). Čeprav to ozvezdje nima drugih tako svetlih zvezd kot Regul, ga vseeno z lahkoto izsledimo, saj v tem delu neba zvezde res oblikujejo podobo, ki spominja na lenega ležečega leva.

Drugo veliko spomladansko ozvezdje je Devica z glavno zvezdo Spika (α), ki pripada zvezdam prve magnitude. Brez težav najdemo to zvezdo na jugovzhodni strani neba, sprva nizko nad obzorjem. Levo in višje od Device leži Arktur, glavna zvezda ozvezdja Volar (α). Ozvezdja Lev, Devica, Volar sestavljajo glavnino spomladanskega zvezdnega neba, tri glavne zvezde teh ozvezdij pa oblikujejo značilni veliki spomladanski nebesni trikotnik, ki krasi večerno zvezdno nebo od spomladi do jeseni.

K ozvezdju Lev – shema ozvezdja in zvezde v njem.

O mitološkem izvoru Volarja smo že govorili. So pa o njem še drugi miti. Glede Leva le tole. Po starogrškem mitu gre za tistega najbolj groznega nemejskega leva, ki ga je v enem od svojih velikih in znamenitih dvanajstih podvigih ubil največji grški mitološki junak Heraklelj.

Na starih zvezdnih kartah so ozvezdje Devica prikazovali kot mladenko, ki v roki drži zrel klas rži (to simbolizira zvezda Spika; spika latinsko pomeni klas). Sicer pa so stari Grki v ozvezdju Devica videli eno svojih boginj rasti in rodovitnosti, Demetro. Boginja simbolizira obdelano zemljo, ki rodi žito in daje bogato žetev. Zgodb o Demetri je več.

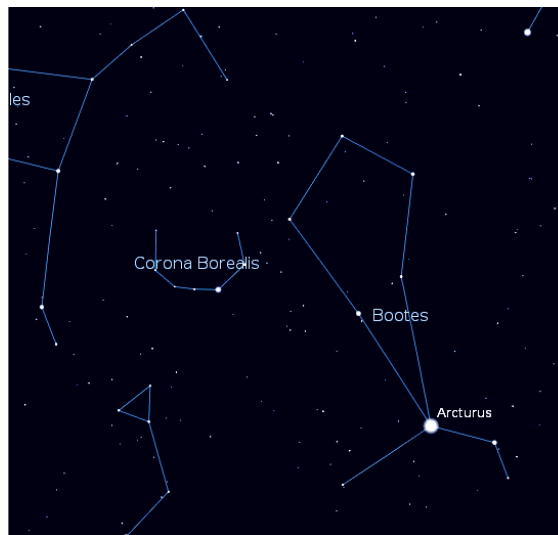

Ozvezdje Devica z glavno zvezdo Spiko.

4. Poletno zvezdno nebo

Konec junija in v začetku julija so zaradi dolgotrajnega mraka zvezde vidne šele pozno zvečer. Čeprav je ozadje poletnega nočnega neba razmeroma svetlo, vseeno lepo razločimo glavna ozvezdja in svetle zvezde.

Okoli nadglavišča sveti modrikasto bela Vega. Lepo sta vidni tudi obe drugi zvezdi poletno-jesenskega nebesnega trikotnika, Deneb in Atair. Na vzhodu se vse prej pojavljata Pegaz in Andromeda, v svetlobi večerne zarje nizko na severni strani neba pa je možno opaziti zvezdo zimskega neba, to je svetlo Kapelo. Na zahodnem delu neba je še viden Arktur. Tik pred zaidom je Spika ali pa je že zašla. Na jugozahodnem delu neba lahko opazujemo poletna ozvezdja Herkul, Kačenosec in Venec (Severna krona). Herkul je desno od Lire. Šest njegovih ne preveč svetlih zvezd oblikuje podobo, ki od daleč spominja na telo tesno prepasanega velikana. V starih zvezdnih kartah Herkula prikazujejo obrnjenega na glavo. Na njegovem hrbtu leži trofeja, koža ubitega nemejskega leva, v rokah pa drži, tako kot Orion, veliko gorjačo. Med Herkulom in Arkturjem dobesedno pade v oči lepa polkrožna verižica šibkih zvezd. To je ozvezdje Venec z glavno zvezdo Gemo ali Biser (α). Nizko na južnem delu poletnega zvezdnega neba sije temnordeč Antares, glavna zvezda v ozvezdju Škorpion (α).

Lega ozvezdja Venec (Corona Borealis) z Biserom glede na ozvezdja Volar (Bootes) oz. zvezdo Arktur (α Volarja).

Prav nič ni čudno, da so stari Grki poleg Herkula, Zevsovega sina in največjega njihovega mitološkega junaka, na nebo postavili tudi trofeje njegovih podvigov: kožo premaganega nemejskega leva, Zmaja, kačasto Hidro, Raka itn. Z ozvezdjem Kačenosca je povezan mit o zdravilcu Eskulapu, ki je znal celo mrtve oživljati. V rokah nosi Kačo, ki je tudi ozvezdje, a težko razpoznavno.

Pri ozvezdju Venec gre za zgodbo o lepotici Ariadni. Pomagala je junaku Tezeju, da je premagal pošast Minotavra, s pomočjo niti, ki mu jo je dala, pa našel izhod iz labirinta.

Tezej jo je najprej ugrabil, nato pa jo je prevaral, na samotnem otoku jo je zapustil. (Zaradi tega dejanja se je starim Grkom tako zameril, da ga niso postavili na nebo kot ozvezdje, kjer bi ga občudovali.) Ariadnina žalost je bila silno velika. Presunila je boga

Dioniza, ki ji je pomagal pregnati žalost. Z Ariadno se je poročil. Da bi ovekovečil lepoto te žalostne mučenice, je snel poročni venček z njene glave in ga zalučal visoko na nebo. Ko je venček tako letel proti nebu, so se njegovi cvetovi spremenili v dragocene kamne, ki so zablesteli na nebu kot verižica drobnih zvezd v obliki venca ali krone.

Škorpiljon z rdečkastim Antaresom poleti nizko na zvezdnem večernem nebu.

Groza vseh mitoloških bitij pa je na nebu prikazan Škorpiljon. V peto je pičil nepremagljivega lovca Oriona, da je ta potem umrl. Prav tako je na smrt prestrašil Fetona, sina sončnega boga Helija. Feton je nekega dne nevešč vozil sončni voz po nebu. Ko je pred seboj zagledal nevarnega Škorpiljona, je ves preplašen spustil vajeti iz rok. Sončni voz se je razletel in Feton se je smrtno ponesreči, ko je goreč kot svetel utrinek padel z neba naravnost v reko Eridan.

Opomba: Opis ozvezdij za posamezni letni čas je orientacijski. Slike so s spleta.

Marijan Prosen - Majo